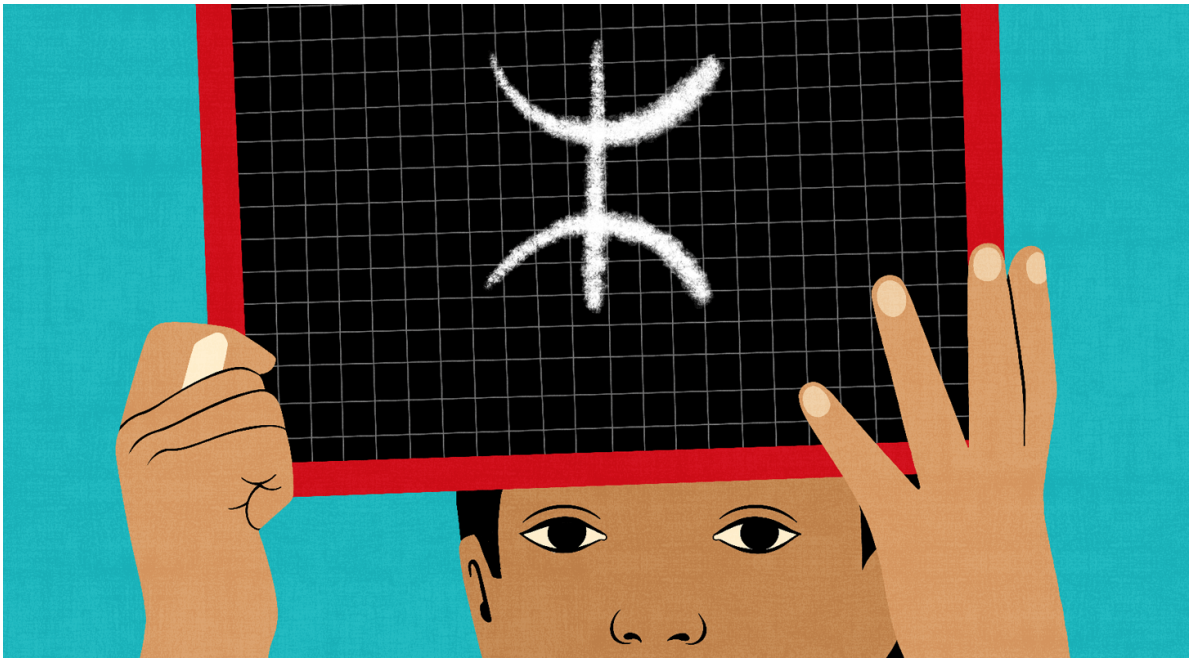
CONFLICTE I TRANSICIONS POLÍTIQUES I SOCIALS

La desigualtat lingüística és una desigualtat social

L'exemple berber al sud de la Mediterrània

Tassadit Yacine

Il·lustració de Carole Hénaff

Segons Pierre Bourdieu, [1] els problemes socials són problemes polítics; podem per tant afirmar categòricament que també és així pel que respecta a les qüestions lingüístiques. La llengua és, sens dubte, un medi de comunicació entre les persones, però és lluny de poder ser reduïda a aquest únic aspecte. Socialment i simbòlicament apropiada, està dotada d'un capital específic en el mercat dels béns simbòlics.

Els grups dominants tendeixen a valoritzar la seva llengua i a voler imposar-la als grups dominats. Així ha passat en la història de la humanitat i, en particular, en la de la Mediterrània d'ençà de l'antiguitat. Sense resseguir la història de les llengües i de les relacions de forces que les han caracteritzades, m'agradaria tornar als problemes lingüístics del Nord d'Àfrica i concretament al fenomen d'una dominació lingüística que fa molt temps que existeix. Com una de les llengües antigues de la Mediterrània es troba desacreditada (literalment, sense crèdit) a causa de la seva longevitat i influeix en l'estatus d'aquelles i aquells que la utilitzen.

Aquesta llengua s'anomena berber, va resistir amb el basc a les grans llengües escrites i erudites com el grec i el llatí, que van desaparèixer en un període històric de la conca mediterrània.

Es fa servir a Líbia (Zuara, Nefussa), a Algèria, el Marroc, Níger, Mali, Burkina Faso, Tunísia (Jerba), Egipte (a l'oasi de Siwa). La majoria dels seus parlants es troben sobretot a Algèria (Cabília, Aurès, M'Zab, Ahaggar, Gurara, però també a les muntanyes de Blida i de l'Ouarsenis) i al Marroc (Rif, Atles Mitjà i Alt i Antiatles). Una part important d'aquests poblacions es va bolcar històricament cap a la Mediterrània sobretot durant les èpoques cartaginesa, romana i bizantina, en què va tenir un paper determinant en la història. A més de la seva llengua, els berbers van parlar llatí i grec [2] i van donar a la història savis i homes de l'Església de gran reconeixement (Luci Apuleu, Sant Agustí, Sant Cebrià, Tertul·lià, etc). Personatges polítics van marcar la història com Jugurta, Masinissa, Sifax, Juba II, la reina de l'Aurès Kahina o Tariq ibn Ziad.

Malgrat un fons comú a nivell sintàctic, el lèxic pot presentar diferències segons els grups. Aquestes variants són notables segons si ens trobem a l'est o a l'oest (a Líbia o al Marroc), al Nord o al Sud (a Cabília o a Ahaggar).

Escampades sobre una superfície molt estesa i amb una història molt llarga, les llengües berbers (anomenades amazics) van conèixer molt aviat una dominació (i una gran fragmentació) per part dels diferents conqueridors des de com a mínim l'antiguitat fins als nostres dies.

> Els grups dominants tendeixen a valoritzar la seva llengua i a voler imposar-la als grups dominats. Així ha passat en la història de la humanitat i, en particular, en la de la Mediterrània d'ençà de l'antiguitat

Malgrat que aquestes poblacions disposaven de l'ús de l'escriptura l'alfabet de la qual és el tifinag, [3] des de fa gairebé tres mil anys, aquesta va desaparèixer molt aviat com a llengua escrita de l'administració i el poder (l'empremta més antiga data de l'estela de Dougga [4]), eclipsada a favor del grec, el llatí i, més endavant, l'àrab, el turc i el francès.

Desapareguda dels usos de la vida diària, [5] l'escriptura dels berbers figura com a empremtes memorials en forma d'inscripcions líbiques presents arreu del Nord d'Àfrica: Algèria, el Marroc, Tunísia, Líbia i les Illes Canàries i forma part de la riquesa del patrimoni de la humanitat.

Quant a la llengua berber oral, és molt viva. Caracteritzada per una creació literària i artística molt dinàmica (poesia, música, arquitectura), actualment la utilitzen un gran nombre de parlants arreu del sud del Mediterrània i en la diàspora a Europa (França, Espanya, Bèlgica, Països Baixos, Alemanya) i Amèrica del Nord (Canadà, EUA).

Repàs històric

Obertament reivindicada o no, els parlants beberòfons se senten discriminats a causa de la seva llengua arreu del món. Si ens referim sobretot a Cabília és per motius històrics, ja que és aquí on la qüestió va sorgir fa relativament poc i en clara oposició a la ideologia araboislàmica. Aquesta es va alçar l'any 1948, donant lloc el 1949 a un conflicte frontal entre els nacionalistes i els «berberonacionalistes» també anomenats berberomaterialistes. La qüestió de la llengua reapareixerà de forma cabdal durant la independència d'Algèria l'any 1962. [6]

La crisi anomenada de 1949 va, per dir-ho així, constituir un moment fundador en la història del moviment nacional que va posar de forma exclusiva el país en la via de l'araboislamisme, definint una identitat i una llengua (àrabs) i reconeixent-li una religió, l'islam, d'acord amb la doctrina del líder ulema Ben Badis. [7]

El moviment dels ulemes algerians, tot i que favorable a l'assimilació dels algerians a la llengua i la cultura franceses, ha tanmateix assumit la paternitat del nacionalisme i la defensa de l'araboislamisme com a fonament únic de la nació algeriana. [8] Els elements favorables a una Algèria algeriana, és a dir no àrab i no musulmana (laica), es van veure eliminats del moviment i etiquetats com a «berberomaterialisme» i, per dir-ho així, exclosos del seu propi país. Cap regió del Nord d'Àfrica no ha conegut una situació semblant, és a dir en aquest cas l'arrelament en la cultura berber acompanyada d'una projecció dins la «modernitat» (laïcitat, pluralisme, democràcia) com a element clau de la resistència a la colonització i principi segons el qual es durà a terme l'edificació de la futura nació.

Per aquesta raó els cabilis, tot i participar en l'alliberament d'Algèria, seran combatuts a causa del rebuig de l'assimilació pura i simple a l'araboislamisme. D'ençà del 1963, que correspon a la «dissidència» del cap històric de l'FLN Ait Ahmed, [9] Cabília no deixarà de combatre els poders establerts per reapropiar-se de la seva història. [10]

Caldria tornar a l'inici de la islamització per comprendre aquesta articulació entre història i política profundament arrelada als països del Nord d'Àfrica i que no ha deixat d'alimentar una confusió àmpliament mantinguda pels partidaris de l'araboislamisme entre llengua i identitat. Aquesta situació va permetre en els cabilis una presa de consciència que es va convertir en una taca d'oli i va escampar-se pels països veïns. [11] Al Marroc, trobem els mateixos efectes amb reivindicacions semblants que evolucionen segons els períodes i els espais.

Aquest recordatori serveix per mostrar que les desigualtats lingüístiques són socialment i històricament construïdes i que s'han transmès des dels temps més immemorials. Els darrers colonitzadors del Nord d'Àfrica (francesos, espanyols, italians) van reactivar les relacions de forces i intensificar les divisions entre arabòfons i berberòfons considerant la llengua àrab (encara que dominada també pel seu propi sistema) com a llengua superior en estar escrita i ser legitimada gràcies a l'Alcorà. Aquesta percepció és de fet la que perdura d'ençà de la conquesta del Nord d'Àfrica pels àrabs, els quals van imposar la seva religió i

la seva llengua.

Aquest debat va fer córrer rius de tinta durant la colonització d'Algèria i sota el protectorat al Marroc sense aconseguir atorgar un estatus a la llengua berber més enllà de la recerca etnològica i lingüística pròpia de la Universitat. Mereix la pena recordar que l'ensenyament del berber, a França, es va establir oficialment l'any 1913 per començar de manera efectiva el 1915 a l'Escola de Llengües Orientals de París.

> Aquest recordatori serveix per mostrar que les desigualtats lingüístiques són socialment i històricament construïdes i que s'han transmès des dels temps més immemorials

Un cop recuperades les independències, les poblacions berbers continuaran practicant la seva llengua a les seves regions d'origen però també a les ciutats on són discriminades. Sovint de classes molt modestes, no tenen en compte el capital cultural ciutadà per integrar-s'hi si no és renunciant a si mateixos i als seus valors específics. És així com molts algerians són cabilis (des-cabilitzats) i casablanquesos (des-berberitzats). El poder de les ciutats és molt important i és al seu si on van sorgir els moviments fonamentalistes dels anys trenta. El moviments dels ulemes a Algèria i de l'Istiqlal al Marroc van difondre el retorn als fonaments islàmics. Integraran els moviments nacionalistes i imposaran la seva ideologia. És al seu si que la qüestió de les identitats i de les llengües es va plantejar a diferents nivells. [12]

La llengua dels immigrants

Des de fa més de 70 anys, el que correspon a les dates de les independències recuperades, [13] el Nord d'Àfrica ha conegut un procés d'arabització accelerat, en realitat un procés de des-berberització per portar el seu poble a separar-se de la seva llengua, de la seva història preislàmica plural i de la seva identitat cultural. L'objectiu hegemonista dels nacionalistes magrebins era basar els estats en el model jacobí francès amb una llengua única i una religió també única. El procediment consisteix a transformar culturalment grups sencers formats en una civilització mediterrània que teixeix una gran diversitat cultural (pagana, jueva i cristiana). Per més paradoxal que això pugui semblar, els països europeus han adoptat amb els seus immigrats la mateixa política que els estats nacions del Nord d'Àfrica amb les poblacions berbers.

A Europa la llei de la majoria *dicta la llei* i anima per tant els immigrats a separar-se de la seva llengua materna, considerada com «sense valor» a l'àmbit social per raons alhora socials (la integració obliga) i polítiques. Exceptuant Holanda, cap país europeu no ha tingut en compte la realitat lingüística dels seus immigrats perquè el respecte per les polítiques dels països d'origen prevalia sobre l'interès dels infants i les seves famílies. França (en particular) va introduir l'àrab a l'ensenyament, fa més de trenta anys, tot i que

la majoria dels nens i nenes eren berberòfons.

Tanmateix, és de domini públic que les primeres onades d'immigració les formaven sobretot cabilis i chaouis (per Algèria), chleuhs, amazics i rifenys (pel Marroc); segons diversos estudis, els berberòfons comprenen la meitat dels francesos d'origen nord-africà. Els arabòfons parlen certament la «darija», llengua àrab vernacular d'aquesta regió (incompresa al Pròxim Orient), diferent de l'àrab anomenat «clàssic» o «mitjà», convertit en la llengua oficial d'aquests països des de les independències. La llengua que l'Estat francès pretén ensenyar no és en cap cas una llengua materna, com escriu amb molt d'aplom el periodista de *Le Monde*, Nabil Wakim, [14] que parteix del terme genèric d'«àrab» utilitzat d'ençà de les colonitzacions per designar totes les poblacions del Nord d'Àfrica.

La desigualtat és per tant flagrant si es té en compte que la llengua materna d'aquests infants va patir una situació dolorosa durant la lluita dels berbers per la reapropriació de la seva llengua des dels anys cinquanta. [15] Es va anar radicalitzant des dels anys seixanta (a Algèria i al Marroc) fins ser reconeguda com a llengua oficial el 2011 al Marroc i el 2016 a Algèria. És sorprenent veure com es produeixen amalgames semblants en països tanmateix avançats i que, per raons polítiques, participen conscientment o no en el bloqueig de les identitats i en la confusió de les llengües. Cal tornar sobre aquest punt que fa palès aquesta desigualtat social basada en una mentida i en una dominació cultural que corre el risc de deixar marques indelebles.

Efectivament, en el seu discurs contra el separatisme de principis d'octubre, Emmanuel Macron va proposar ensenyar millor l'àrab a l'escola. El ministre d'Educació Nacional francès va precisar tot seguit que calia mantenir aquest ensenyament en el marc del sistema educatiu de la República per evitar veure com era reprès per estructures periescolars paral·leles que difonen un missatge més religiós que lingüístic. Però ningú sembla haver-se preguntat per la pertinença, i fins i tot els perills, d'associar una llengua (l'àrab) i una religió (l'islam). L'àrab no és la llengua materna dels immigrats. El berber ha estat (i no hi ha dubte que encara ho és) la primera llengua de França, aportada per milers de berbers que havien anat a treballar a les diferents regions del país. El berber, seguint l'exemple d'altres llengües, ha de trobar el seu lloc a l'escola. El debat sobre l'estatus de les llengües ha de continuar sent completament obert.

En una atmosfera política marcada per l'horrible decapitació d'un mestre (que res pot justificar i que condemnem amb totes les nostres forces) i per la lluita contra el «separatisme», el ministre d'Educació Nacional Jean-Michel Blanquer, després de Najat Vallaud-Belkacem, [16] va expressar, el 6 d'octubre de 2020, la seva voluntat de reforçar i normalitzar l'ensenyament de la llengua àrab en el marc de sistema educatiu francès per evitar, deia, que estructures periescolars paral·leles es facin seu aquest ensenyament i difonguin un missatge més religiós que lingüístic.

Hakim el Karoui, [17] en un informe lliurat recentment al Govern, assenyala que el nombre d'alumnes que aprenen l'àrab a l'escola i a l'institut s'ha dividit per dos, mentre que s'ha multiplicat per deu a les mesquites. Malgrat la realitat d'aquesta deriva de l'ensenyament de l'àrab, Jean-Michel Blanquer no ignorava que aixecaria tantes passions com preguntes,

ja que l'ensenyament de la llengua àrab planteja un problema real en la societat francesa. Aquesta llengua és efectivament instrumentalitzada amb fins polítics en lloc de ser una llengua de cultura i de saber com totes les altres llengües dignes de ser transmeses sense segones intencions.

Tanmateix, sembla molt perillós associar una llengua (l'àrab) i una religió (l'islam) i insinuar que la immigració és completament àrab i per tant musulmana, la qual cosa és lluny de la realitat històrica i social. Què passa amb els subsaharians? Amb el bambares, els fulbe, els swahilis que practiquen tanmateix l'islam i desconeixen la llengua àrab. Tot i que el ministre d'Educació Nacional es refereix a la única immigració sorgida dels països del Nord d'Àfrica, és cert que constitueix la seva gran majoria musulmana, però és lluny de ser àrab i/o arabòfona.

> Sembla molt perillós associar una llengua i una religió i insinuar que la immigració és completament àrab i, per tant, musulmana, la qual cosa és lluny de la realitat històrica i social

Aquesta llengua «espanta» alguns, com Luc Ferry, exministre d'Educació Nacional, mentre que altres troben que el seu ensenyament és útil per als nens i nenes sorgits de la immigració magrebina. El debat al voltant de l'ensenyament de la llengua àrab a l'escola ha estat plantejat en termes dualistes, fent la impressió que la llengua àrab és l'únic objecte de debat, ignorant que els francesos d'origen magrebí no formen un cos homogeni lingüísticament i culturalment. Els beberòfons constitueixen una comunitat important a França: volen atreure l'atenció sobre la confusió que faria de la comunitat berberòfona present a França la gran perdedora d'aquest debat.

Tanmateix, d'ençà dels anys 1950, es va iniciar un combat cultural de gran abast per a la reapropiació de la llengua i la cultura berber. No es tracta d'oposar-se avui a l'ensenyament de l'àrab a França, com a llengua de saber per a tots els francesos i franceses que voldrien conèixer la civilització àrab. Però no és en absolut l'única llengua de la immigració.

Assenyalem l'existència d'una llengua berber acadèmica, oficial a Algèria i al Marroc, que se centraria més en les aspiracions dels infants sorgits de famílies berbers. Si es tracta, com va destacar Jean-Michel Blanquer, d'establir un lligam entre les llengües i les civilitzacions, els berbers no s'associarien al fet de considerar que tots els nens i nenes de la immigració són arabòfons; per quina raó proposar-los la llengua àrab si no és amb una finalitat religiosa?

Els berbers han patit l'ensenyament de l'àrab al seu país d'origen com una despersonalització, a través de manuals escolars que neguen la seva història i la seva llengua. Saben també que la història medieval i colonial ha estat, per a ells, una tragèdia culturicida. Seria molt lamentable que aquest escenari tornés a donar-se aquí, a França, a expenses d'ells. Els berbers no volen la ideologia del regne àrab propugnada per Napoleó

III, en què l'especificitat berber va ser «oblidada», en una alegre barreja de llengua i religió.

Salem Chaker, [18] principal artífex d'un acord sobre l'ensenyament del berber, entre l'Institut Nacional de Llengües i Civilitzacions Orientals (INALCO) i la Direcció General d'Ensenyaments Escolars de l'Educació Nacional, recordava l'any 1995 [19] que, en nou anys, el nombre de candidats al *baccalauréat* que havien escollit el berber com a Llengua Viva III ha passat de 1.350 a 2.250 per al conjunt de França. I el seu nombre no deixa d'augmentar any rere any. Recordem a més que paradoxalment, als països del Nord d'Àfrica, els pares s'arruïnen per enviar els seus fills a escoles privades francòfones.

En aquest clima marcat per la complexitat, no cal afegir amalgames als amalgames existents. Si l'Estat francès vol estendre la mà als joves dels barris de la perifèria, el primer que cal fer és abolir les discriminacions de les quals molts són víctimes, i l'aprenentatge de l'àrab ha de ser una llibertat que cerqui el seu desenvolupament i no una assignació etnoreligiosa, perquè són el que se suposa que són, o com els islamistes voldrien que fossin, la qual cosa certament va contra l'estratègia prevista.

La segona part d'aquest article ha estat redactat en col·laboració amb Pierre Vermeren i Omar Hamourit i es va publicar a AOC.

REFERÈNCIES

1 — Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire* i *Langage* et *pouvoir symbolique* (vegeu bibliografia).
2 — A la cort del monarca berber Masinissa, aliat de Roma, contra Cartago es parlava grec i l'elit enviava els seus fills a Atenes a aprendre la literatura i les arts.
3 — Són les dones tuareg les que han transmès aquest alfabet. L'ensenyen als seus fills.
4 — Estela bilingüe escrita en neopúnic i berber en homenatge al rei berber Masinissa el mausoleu del qual es va erigir en el regne númida al segle II aC en el que avui és Tunísia.
5 — A banda dels tuaregs (població del Sàhara però també del Níger, Mali i Burkina Faso) que han continuat utilitzant-lo. L'alfabet berber, conegut amb el nom de tifinagh, actualment s'ha adoptat oficialment al Marroc per escriure el berber. Algèria per contra escriu el berber en l'alfabet llatí.
6 — Dono les gràcies a Mohand Tilmatine i a Thierry Desrues per haver autoritzar a recuperar certs passatges del meu article publicat a *Les revendications amazighes dans la tourmente des « printemps arabes »* (Centre Jacques-Berque, 2017).
7 — M. Tilmatine, «Les Oulémas algériens et la question berbère : un document de 1948 », *Awal*
8 — El seu moviments està vinculat a Djamal Eddine El afghani i a Rachid Abdou. La idea era difondre àmpliament la llengua àrab i reformar l'islam suprimint les pràctiques locals i sobretot el sufisme.
9 — Ait Ahmed, militant anticolonialista, figura important del moviment nacionalista algerià. Va ser també una figura important de l'oposició des de l'any 1962 fins a la seva mort.

10 — Des dels anys 80 fins a l'actualitat, les poblacions berbers de Cabília continuen lluitant per un règim democràtic obert a les llengües i les cultures del país.
11 — Aquests darrers anys faran palès que la reivindicació únicament cultural ha quedat superada en benefici d'una redefinició d'allò polític a nivell estatutari, territorial i geopolític (que, en alguns casos, va de l'autonomia a la independència).
12 — Una branca de l'oposició, el MAK (Moviment per l'Autodeterminació de Cabília) es va dotar d'un Govern provisional a l'exili.
13 — El Marroc es va independitzar l'any 1956, Algèria, el 1962.
14 — Nabil Wakim, «Le bon arabe, c'est celui qui choisit d'être meilleur en français plutôt qu'en arabe», *Le Monde*, 30 de setembre de 2020.
15 — La Primavera Berber ha marcat els records dels berbers del món sencer. L'any 1980 els estudiants es van aixecar a Tizi-Ouzou contra el partit únic per reivindicar el reconeixement de la seva llengua en un marc democràtic. Una onada inèdita (a Algèria) va caracteritzar aquest període.
16 — Ella mateixa d'origen berber i jugant la carta del sistema dominant.
17 — Assagista i autor per a l'Institut Montaigne de l'informe La fabrique de l'islamisme : 2018.
18 — Universitari, especialista en lingüística berber i professor de llengua àrab.
19 — Catherine Simon, «L'enseignement du berbère en France est aussi une affaire politique», *Le Monde*, 14 de febrer de 2005.

Tassadit Yacine

Tassadit Yacine és antropòloga especialista en la cultura berber. Cap d'estudis a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) de París, també és integrant del departament d'antropologia social del Col·lège de France. És directora de la revista *Awal*, una publicació fundada l'any 1985 a París amb l'antropòleg algerià Mouloud Mammeri i el sociòleg Pierre Bourdieu per explorar la vida berber. Yacine està especialitzada en antropologia de la dominació, amb especial focus en els problemes relacionats amb la llengua i les relacions de gènere. És autora dels llibres *Chacal ou la ruse des dominés: Aux origines du malaise culturel des intellectuels algériens* (2001) i *Si tu m'aimes, guéris-moi* (2006).